

Ələddin İsmayıl oğlu QURBANƏLİYEV, i.f.d. dos.

Türkan Mehdi qızı HÜSEYNOVA
 Azərbaycan Texnologiya Universitetinin magistrantı

AQRAR SAHƏDƏ KOOPERASIYANIN İSTEHASALIN İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİNƏ TƏSİRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Xülasə

Aqrar-sənaye kompleksinin səmərəli fəaliyyəti üçün aqrar siyasətin istiqaməti ilə bilavasitə bağlı olan inteqrasiya və kooperasiyanın inkişafı prosesləri zəruridir. Aqrar-sənaye kompleksinin iqtisadiyyatını sabitləşdirmək üçün inteqrasiya və kooperasiyaya təkan verəcək, kənd təsərrüfatı və emal müəssisələrinin maliyyə dayanıqlığını artıracaq, ərzaq təhlükəsizliyi problemlərini həll edəcək aqrar siyasət işlənilib hazırlanmalıdır.

Tədqiqat əsasında aqrar siyasətin istiqamətlərinin formalaşması ilə inteqrasiya və kooperasiyanın inkişaf proseslərinin formalaşması mərhələləri arasında əlaqə qurulmuş, müəyyən mərhələdə formalaşmış kənd təsərrüfatı formasiyalarının növləri sonrakı dövrlərdə də mövcud olmaqda davam edir.

Açar sözlər: Aqrar siyasət, kooperasiyanın inkişafı, səmərəli fəaliyyəti, təkmilləşdirilmə prosesləri

UOT:338

JEL: Q00

Giriş

Məqalənin məqsədi aqrar-sənaye sektorunda müxtəlif kateqoriyalı təsərrüfatlarda təşkilat-təsərrüfat mexanizminin təkmilləşdirilməsi, istehsalın səmərəliliyinin artırılması üzrə təkliflər, tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir.

Aqrar-sənaye kompleksində inteqrasiya və kooperasiya proseslərinin inkişafı obyektiv şəkildə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, hazırlanması, saxlanması, daşınması və emalının texniki, texnoloji, təşkilati, hüquqi, iqtisadi vəhdətinin və bir-biri ilə əlaqəli mərhələlərinin davamlılığının təmin edilməsi zərurəti ilə müəyyən edilir.

Bazar şəraiti və şiddətli rəqabət şəraitində inteqrasiya olunmuş və kooperativ qurumların daha yaxşı uyğunlaşması və sağ qalması faktı şübhəsiz qəbul edilirdi.

Keçən illərin təcrübəsinə əsasən qeyd etmək olar ki, şaquli inteqrasiyanın təsiri əsasən aşağıdakılarla bağlıdır:

- ✓ əməliyyat xərclərinin azalması; təşkilatın "ikiqat müavinət" problemini həll etməklə mənfəəti artırmaq istəyi;

- ✓ müəssisələrin dövlət tənzimlənməsinin təzyiqini azaltmaq istəyi, məsələn, vergi ayırmalarının məbləğini azaltmaq;

- ✓ qiymət diskriminasiyasının effektiv sistemindən istifadə;

- ✓ üçüncü tərəf təşkilatının inhisar gücündən itkiləri azaltmaq istəyi;
- ✓ təşkilatın əsas resurslarının fasiləsiz təchizatını təmin etmək ehtiyacı;
- ✓ şaxələndirilmiş istehsal;
- ✓ istehsalçıya mənəvi ziyan dəyməsi problemi həll etməklə [1].

Aqrosənaye inteqrasiyası kənd təsərrüfatına xidmət edən, onu resurslarla təmin edən və məhsullarını istehlakçıya çatdıran kənd təsərrüfatının və onunla əlaqəli sahələrin qarşılıqlı əlaqəsinin və üzvi əlaqəsinin təkmilləşdirilməsidir.

Statistik məlumatların təhlili nəticəsində inteqrasiya proseslərinin ayrı-ayrı sahələrin fəaliyyətinə müsbət təsiri aşkar edilmişdir.

Qarşılıqlı faydalı iqtisadi münasibətlər mexanizminin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi, əməyin maddi həvəsləndirilməsi problemlərinin həlli, işçilərin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi inteqrasiya və kooperasiyanın uğurlu inkişafının ən mühüm şərtlərindəndir.

Yerli və xarici təcrübədən məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatı və emal müəssisələri arasında iqtisadi münasibətlər kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahəsində inteqrasiya və kooperasiya yolu ilə səmərəli şəkildə tənzimlənir [1].

İnteqrasiya və əməkdaşlıq istehsal və iqtisadi əlaqələrin möhkəmlənməsinə, vahid istehsal tsiklinin iştirakçılarının maraqlarının daha yaxşı əlaqələndirilməsi zərurətinə gətirib çıxarır, eyni zamanda xidmət və məhsulların qiymətlərindəki uyğunsuzluğun aradan qaldırılması və iqtisadi bərabərliyin təmin edilməsi aqrar-sənaye kompleksi daxilində mübadilənin qeyri-ekvivalentliyinin mənfi nəticələrini neytrallaşdırmaqla aqrar-sənaye istehsalının bütün sahələrinin problemlərini həll etməyə imkan verir.

Müxtəlif mərhələlərdə inteqrasiya və əməkdaşlıq proseslərinin inkişafı müxtəlif formalarda həyata keçirilib.

Mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma forması altında aqrokombinatların geniş yayıldığı vaxtlarda hər bir iştirakçının yekun nəticəyə töhfəsindən asılı olaraq əlaqələr qurulurdu. Bazar münasibətlərinin inkişafı ilə kooperasiya və inteqrasiya proseslərinin iştirakçıları arasında artıq formalaşmış iqtisadi münasibətlər sistemi məhv edildi [2].

Hazırda inteqrasiyanın ən geniş yayılmış forması holdinq tipli birliklərdir.

Holdinq tipli birliklərin üstünlükləri aşağıdakılarla ifadə olunur:

1. İstifadə olunan resursların miqyasının həyata keçirilməsi (maddi-texniki imkanların və əmək fondlarının daim artırılması);
2. Bazarda rəqabət mühitindən itkilərin minimuma endirilməsi;
3. Qapalı dövrəli istehsalı təşkil etmək bacarığı - xammalın istehsalından hazır məhsulun son istehlakçıya satmasına qədər;
4. Holdinq tipli assosiasiyaya daxil olan təşkilatlar arasında kapitalın bölüşdürülməsi imkanı;
5. İstehsalın bölüşdürülməsi, onun diversifikasiyası imkanı;
6. Riskin bölüşdürülməsi imkanı.

Bu sistem klasterləşmə adlanır. Klasterin əsas xüsusiyyəti dinamik mühitə daimi uyğunlaşmadır. Bir təşkilat olaraq klaster dəyişiklikləri asanlıqla qəbul edir. Eyni zamanda, təşkilatın kiçik elementləri deyil, onun əsas nüvəsi - strukturlar, proseslər, üsullar dəyişikliklərə məruz qalır.

Əməkdaşlığın gücü onun əməkdaşlarının bilik və təcrübəsinə əsaslanan daxili rəqabətqabiliyyətliliyindədir. Kooperasiyaya əsaslanan təşkilat bütün potensialını səfərbər edir, onun rəşional təşkilatını, müştərilərin və bazarın tələblərinə uyğun istifadəsini təmin edir [3].

Bazar münasibətləri şəraitində rayonun kənd təsərrüfatının inkişafının və səmərəliliyinin yüksəldilməsinin iqtisadi mahiyyəti tələb olunan tempdə təkrar istehsalın genişləndirilməsinə imkan verən kifayət qədər rentabellik səviyyəsini və mənfəət kütləsini təmin etməkdən ibarətdir.

Rayonda və müxtəlif kateqoriyalı təsərrüfatlarda kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinin müəyyən edilməsinin metodoloji əsasını təşkilat-təsərrüfat mexanizminin yekun nəticələrə təsirini nəzərə alan sistemli yanaşma təşkil edir. Bu məqsədlə istehsal səviyyəsini və maliyyə-təsərrüfat nəticələrini xarakterizə edən əsas və əlavə göstəricilər sistemindən istifadə edilmişdir.

İsəlahatların sosial-iqtisadi nəticələrinin hərtərəfli təhlili göstərir ki, həyata keçirilən tədbirlər neqativ nəticələrə gətirib çıxarıb və respublikanın kənd təsərrüfatına çox ciddi ziyan vurub.

Əksər kənd təsərrüfatı müəssisələrinin istehsalı və maliyyə sabitliyini itirməsi, nəticədə rayonun təbii resurs potensialından geniş istifadə edilməsi, kreditor borclarının artması, təsərrüfatların maddi-texniki bazasının məhv edilməsi və əhalinin həyat keyfiyyətinin pisləşməsi ilə nəticələnir.

Bu vəziyyətin əsas səbəblərindən biri dövlətin aqrar-sənaye kompleksində iqtisadi proseslərin tənzimlənməsindən öz-özünə kənarlaşdırılmasıdır ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsulları ilə iqtisadiyyatın digər sahələri arasında qiymət fərqinin yaranmasına səbəb olur; federal və regional büdcələrin maliyyə vəsaitləri hesabına kənd təsərrüfatına birbaşa büdcə dəstəyinin həcmi azaldılması; aqrar-sənaye istehsalının şəraitinə adekvat kredit mexanizminin olmaması və s.

Sistemli böhrandan çıxmaq və istehsalın daha da davamlı inkişafı üçün respublikanın aqrar-sənaye kompleksində sosial-iqtisadi vəziyyəti dəyişmək lazımdır [4].

Aqrar sahədə kooperasiyanın istehsalının iqtisadi səmərəliliyinə təsirinin təkmilləşdirilməsi üçün məqsədə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr həll edilməlidir:

- rayonda və müxtəlif kateqoriyalı təsərrüfatlarda kənd təsərrüfatı istehsalının vəziyyətinin iqtisadi qiymətləndirilməsinə əsaslandırılmış metodoloji yanaşmalar, onun səmərəliliyinin meyarları və amilləri, o cümlədən fəaliyyət göstəriciləri sistemi;

- respublikanın kənd təsərrüfatının və ərzaq bazarının vəziyyəti öyrənilmiş, istehsalın azalması-

nın və təsərrüfat subyektlərinin maliyyə müfəlisləşməsinin səbəbləri müəyyən edilmiş sənayedə istehsalın və təkrar istehsal prosesinin davamlı artımı üçün ehtiyatlar müəyyən edilməli;

- kənd təsərrüfatı müəssisələrində, K (F) X və təsərrüfatlarda əmək, torpaq və maddi-texniki ehtiyatlardan səmərəli istifadə etməklə istehsalın səmərəliliyinin artırılması, kənd təsərrüfatında kooperasiya və inteqrasiya proseslərinin geniş inkişafı üçün təşkilati-iqtisadi amillərin məcmusu; sektor əsaslandırılır; respublikanın kənd təsərrüfatı istehsalının strukturunda gözlənilən dəyişikliklər müəyyən edilmişdir; bazar konyukturasının nəzərə alınmasını və məhsulların alınması sisteminin təkmilləşdirilməsini, maliyyə sağlamlaşdırılmasını və kənd əhalisinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını nəzərdə tutan kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasının əsas istiqamətləri hazırlanmalıdır.

Kənd təsərrüfatı kooperasiyası ölkənin istehlak kooperasiyası ilə birlikdə iqtisadiyyatın aqrar sektorunun kooperativ sisteminin bir hissəsidir. Eyni zamanda, o, istehsal və istehlak kənd təsərrüfatı kooperativlərini birləşdirir ki, onlar da öz növbəsində sonrakı səviyyəli sistemlərdir. Sistemin strukturu onun elementlərinin tərkibi və onlar arasında əlaqə qaydası ilə xarakterizə olunur. Bütövlük onun elementlərinin tamlığı və onlar arasındakı aydın əlaqələrlə müəyyən edilir.

Bazar münasibətləri şəraitində rayonun kənd təsərrüfatının inkişafının və səmərəliliyinin artırılmasının iqtisadi mahiyyəti tələb olunan tempdə təkrar istehsalın genişləndirilməsinə imkan verən kifayət qədər rentabellik səviyyəsini və mənfəət kütləsini təmin etməkdən ibarətdir. Rayonda və müxtəlif kateqoriyalı təsərrüfatlarda kənd təsərrüfatı istehsalının səmərəliliyinin müəyyən edilməsinin metodoloji əsasını təşkilati-təsərrüfat mexanizminin yekun nəticələrə təsirini nəzərə alan sistemli yanaşma təşkil edir. Bu məqsədlə istehsal səviyyəsini və maliyyə-təsərrüfat nəticələrini xarakterizə edən əsas və əlavə göstəricilər sistemindən istifadə edilmişdir.

İslahatların sosial-iqtisadi nəticələrinin hərtərəfli təhlili göstərir ki, həyata keçirilən tədbirlər neqativ nəticələrə gətirib çıxarıb və respublikanın kənd təsərrüfatına çox ciddi ziyan vurur: sənaye sistemli böhrandadır, istehsal həcmində azalması ilə əksər kənd təsərrüfatı müəssisələrinin maliyyə dayanıqlığının itirilməsi, nəticədə rayonun təbii resurs potensialından geniş

istifadə olunması, kreditor borclarının artması, təsərrüfatların maddi-texniki bazasının məhv edilməsi və əhalinin həyat keyfiyyətinin pisləşməsi təzahür edir [4].

Bu vəziyyətin əsas səbəblərindən biri dövlətin aqrar-sənaye kompleksində iqtisadi proseslərin tənzimlənməsindən öz-özünə kənarlaşdırılmasıdır ki, bu da kənd təsərrüfatı məhsulları ilə iqtisadiyyatın digər sahələri arasında qiymətlərin uyğunsuzluğuna səbəb olur; federal və regional büdcələrin maliyyə vəsaitləri hesabına kənd təsərrüfatına birbaşa büdcə dəstəyinin həcmində azaldılması; aqrar-sənaye istehsalının şəraitinə adekvat kredit mexanizminin olmaması və s. Sistemli böhrandan çıxmaq və istehsalın daha da davamlı inkişafı üçün respublikanın aqrar-sənaye kompleksində sosial-iqtisadi vəziyyəti dəyişmək lazımdır.

Kooperasiya və inteqrasiya proseslərinin inkişafının səmərəliliyi aqrar siyasətdən asılıdır. Son zamanlar dövlətin bu proseslərə getdikcə daha çox cəlb olunması tendensiyası müşahidə olunur. "Dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı haqqında" qanun layihəsində qeyd olunur ki, dövlət-özəl tərəfdaşlıq dövlət və özəl sektorun sosial-iqtisadi inkişafı məqsədlərinə nail olmaq üçün dövlət-özəl tərəfdaşlıq layihələrinin həyata keçirilməsinə yönəlmiş dövlət və özəl tərəfdaşlar arasında uzunmüddətli qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıqdır [5].

İqtisadiyyatın aqrar sektorunun kooperativ sisteminin strukturunun mürəkkəbliyi onun çoxsaylı iştirakçıların - müxtəlif növ kooperativlərin və kooperativ birləşmələrinin, başqa təşkilati-hüquqi formada olan kənd təsərrüfatı təşkilatlarının, digər sahələrə aid müəssisə və təşkilatların və aqrar-sənaye kompleksinin fəaliyyət sahələri, aqrar-sənaye kompleksinə aid olmayan hüquqi şəxslər, ayrı-ayrı fiziki şəxslər, habelə onlar arasında çoxşaxəli münasibətlərin və əlaqələrin olması kooperativlərin tərkibi ilə təsdiqlənir.

Kooperativ sisteminin sosial tipə aid olması iki qrup fakt və şəraitlə inandırıcı şəkildə təsdiqlənir. Birincisi, onun təşkili və fəaliyyət prinsipləri, ikincisi, aqrar-sənaye kompleksində idarəetmənin digər təşkilati-hüquqi formaları ilə müqayisədə kooperativlərin və kooperativ birləşmələrinin təşkilati-iqtisadi, eləcə də sosial-iqtisadi fərqləndirici xüsusiyyətlərini və üstünlüklərini təşkil edir.

Kənd təsərrüfatı kooperasiyası sisteminin əsas komponenti onun kooperativləridir. Onların kənd yaşayış məntəqələri səviyyəsində mövcudluğu,

habelə sonrakı səviyyələrdə kooperativlərin və onların birliklərinin mövcudluğu: bələdiyyə (rayon), regional və federal - bu sistemi çoxsəviyyəli sistem kimi xarakterizə edir.

İqtisadiyyatın aqrar sektorunun, onun çoxsaylı iştirakçılarının və təsərrüfat subyektlərinin kənd təsərrüfatı istehsalına və istehlak kooperativlərinə əsaslanan kooperativ sistemi müasir aqrar-sənaye kompleksində özünəməxsus yolunu formalaşdırır.

Həyat tərzinin mülkiyyət münasibətləri, əmək münasibətləri, formalaşma prosesindəki münasibətlər kimi bir sıra xüsusiyyətlərə görə bir növ istehsal (təşkilati-iqtisadi və sosial-iqtisadi) münasibətləri sistemi kimi müəyyən edilməsinə əsaslanaraq gəlirin bölgüsü, idarəetmə münasibətləri, dövlətlə münasibətlər, əsas hədəf funksiyası və əmtəlik səviyyəsi kənd təsərrüfatında iki sosial-iqtisadi struktur - irimiqyaslı, müxtəlif təşkilati-hüquqi formada kənd təsərrüfatı təşkilatları ilə təmsil olunan və kəndli (fermer), şəxsi yardımçı təsərrüfat və digər təsərrüfatlarla təmsil olunan kiçik miqyaslı fərqləndirilməlidir.

Sosial-iqtisadi strukturlar çərçivəsində yuxarıda qeyd olunan əlamətlərin daha da differensiallaşdırılması əsasında beş iqtisadi strukturu - iri əmtəlikdə - kooperativ (o, kənd təsərrüfatı istehsalı və istehlak kooperativləri tərəfindən təşkil olunur), özəl, təsərrüfat (təsərrüfat cəmiyyətləri və ortaqlıqları), dövlət (unitar dövlət və bələdiyyə kənd təsərrüfatı müəssisələri ilə təmsil olunur); kiçik miqyasda - fermerin həyat təzi və əhalinin şəxsi yardımçı və digər təsərrüfatları - ayırmaq məntiqlidir.

Genişmiqyaslı sosial-iqtisadi strukturu təşkil edən təsərrüfat strukturları arasında aparıcı mövqə kooperativə məxsusdur.

Kənd təsərrüfatı kooperasiyası sisteminə müəyyən iqtisadi struktur kimi baxılması onun ölkənin ümumi çoxstrukturlu iqtisadiyyatında mövqeyini möhkəmləndirir.

Kooperativlərə xas olan əlamət və xüsusiyyətlər aqrar-sənaye kompleksində iqtisadi artımı təmin edir, kənd əhalisinin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırır, yaşayış məntəqələrinin qorunub saxlanmasına və kənd yerlərinin inkişafına kömək edir ki, bu da kooperativ sisteminin mühüm yeri və əhəmiyyətini müəyyən edir.

Aqrar-sənaye kompleksinin çox strukturlu iqtisadiyyatında kooperasiya rejimi aparıcı mövqə tutmalıdır (kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında - onun ümumi həcminin 50% -dən çoxunu,

müxtəlif növ xidmətlərin göstərilməsində 60% -dən 90%-ə qədər). Kənd təsərrüfatının yüksək səviyyədə inkişaf etdiyi Qərb ölkələrinin hazırkı təcrübəsi də bizi xidmətlərin göstərilməsində kooperativlərin xüsusi çəkisinin belə göstəricilərinə istiqamətləndirir. Bu şəraitdə kooperasiya kənddə digər idarəetmə formaları ilə rəqabət apara bilən aparıcı iqtisadi struktur olacaq və özəl sahibkarlığa alternativə çevriləcək.

Şəxsi yardımçı təsərrüfatların, kəndli (fermer) təsərrüfatlarının və digər kiçik idarəetmə formalarının kooperativ sistemi çərçivəsindən kəndə inkişafı səmərəsiz görünür və heç bir perspektivi yoxdur.

Kooperativ sistemin inkişafındakı potensialımız onunla təsdiqlənir ki, kooperativ sisteminin formalaşmasının əsas səviyyələri kənd yaşayış məntəqələri və bələdiyyə rayonlarıdır və kənd kooperativ hərəkətinin əsas iştirakçıları məhz bu səviyyələrdə cəmləşirlər.

Kooperativ sisteminin təkmilləşdirilməsi üsulları onların tətbiqi sahəsində iki istiqamətdə nəzərdən keçirilməlidir. Birincisi elmi tədqiqatlarda istifadə olunan üsullar, ikincisi isə onun elementlərinin tərkibini optimallaşdırmaq və onlar arasında qarşılıqlı əlaqələritenzimləmək üçün sistemin müəyyən hissələrinə və aspektlərinə təsir edən konkret tədbirlər kompleksi kimi metodlardır.

Kənd təsərrüfatı kooperasiyası sistemini təkmilləşdirməyə yönəlmiş tədbirlər kompleksi kimi metodların ümumi kompleksini dörd qrupa bölmək məqsədəuyğundur. Bunlar ideoloji, institusional, təşkilati-iqtisadi və sosial-iqtisadi üsullardır.

Kooperativ idarəetmə formaları, onların fərqləndirici xüsusiyyətləri, aqrar-sənaye kompleksində digər idarəetmə formaları ilə müqayisədə təşkilati-iqtisadi və sosial-iqtisadi üstünlükləri haqqında əhali arasında etibarlı və dolğun məlumatların yayılmasında; institusional - idarəetmənin kooperativ formalarının yaradılmasını və fəaliyyətini tənzimləyən qanunvericilik aktlarının və çoxsaylı normativ sənədlərin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanmasında; iqtisadi - müəyyən sürətlə genişləndirilmiş təkrar istehsal əsasında kənd təsərrüfatı kooperativlərinin fəaliyyətini təmin edən iqtisadi göstəricilər sisteminin və onların normativ qiymətlərinin əsaslandırılmasında; sosial - kooperativlərin gəlirlərinin onların istifadəsinin müxtəlif istiqamətləri

üzrə bölgüsünün, ölçüsünün və proporsiyalarının əsaslandırılmasında, habelə kooperativlərdə mülkiyyət münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin işlənilib hazırlanmasında ideoloji üsullardan istifadə edilir.

Aqrar sektorun kooperativ sisteminin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi sahibkarlıq subyektləri üçün öz resurs potensialından səmərəli istifadə etməklə istehsalın (xidmətlərin göstərilməsinin) həcmnin artımını təmin edən şəraitin (iqtisadi, sosial, hüquqi) kooperativ sisteminin inkişafına töhfə verən fəaliyyətin bütün digər aspektlərinin müəyyən bir tempi və genişləndirilmiş təkrar istehsalın yaradılmasına yönəldilməlidir.

Aqrar-sənaye kompleksində kooperasiyanın inkişafının dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri aqrar-sənaye kompleksində idarəetmənin bütün təşkilati-hüquqi formalarına yönəlmişdir. Amma kooperativlərin fərqləndirici xüsusiyyətləri və kooperasiyanın kənd əhalisi və kənd yerlərinin inkişafı üçün böyük əhəmiyyəti ilə əlaqədar olaraq aqrar sektorun kooperativ sisteminin təsərrüfat subyektlərinə müəyyən üstünlüklər verilməlidir. Bu, xüsusilə, istehsal və istehlak kooperativlərinə geniş təkrar istehsalı, rəqabət qabiliyyətini və dayanıqlı maliyyə vəziyyətini təmin etmək üçün kifayət qədər subsidiya və subvensiyaların, güzəştli kreditlərin, vergi və digər güzəştlərin verilməsinə aiddir.

Nümunəvi sorğular göstərir ki, hazırda DİM-lər sahibkarlıq fəaliyyətinin digər təşkilati-hüquqi formaları ilə müqayisədə daha az müxtəlif növ subsidiyalar alırlar. Subsidiyalar təyinatı üzrə və müqavilə əsasında ayrılmalıdır.

Bununla belə, hazırda kənd istehsalçıları arasında məhsulların istehsalı və satışı, logistika və xidmətlərin göstərilməsi sahəsində əməkdaşlığın inkişafına mane olan aşağıdakı amilləri müəyyən etmək olar:

- kənd əhalisinin, kiçik və orta kənd biznesinin aşağı gəliri onlara kooperativlərin yaradılması və fəaliyyəti üçün zəruri başlanğıc kapitalı verməyə imkan vermir;

- bank kreditlərinin olmaması, kiçik və orta kənd biznesinə maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi sistemlərinin zəif inkişafı;

- ixtisaslı kadrların və onların axtarışı, hazırlanması və saxlanması mexanizminin olmaması;

- kənd sakinlərinin əməkdaşlığın faydaları haqqında məlumatlılığının aşağı səviyyədə olması;

- kənd yerlərində hüquq mədəniyyətinin aşağı səviyyəsi, əhalinin qanunvericilik fəaliyyətinin şərtlərindən praktiki olaraq məlumatlı olmaması;

- yaradılan hər hansı strukturlara əhalinin yüksək səviyyədə inamsızlığı, bunun nəticəsində ətalət, qərarlılıq, hər hansı bir layihəyə investisiya qoymaq istəməməsi.

Bu və digər problemləri yalnız mövcud vasitələrdən istifadə etməklə, ölkə miqyasında hərtərəfli, tez və səmərəli həll etmək mümkün deyil, kənd yerlərində kooperasiyanın inkişafı üçün xüsusi proqramın işlənilib hazırlanmasına və qəbuluna ehtiyac var.

Bununla belə, dövlət siyasəti təkcə dəstəklənməməli, həm də kooperativ və inteqrasiya olunmuş birləşmələr daxilində qarşılıqlı əlaqənin tənzimlənməsi mexanizmlərini (modellərini) inkişaf etdirməli, bəzi hallarda inteqrasiya olunmuş və kooperativ tipli müxtəlif birləşmələrin struktur bölməsi kimi çıxış etməlidir [6].

Beləliklə, kooperativlərin digər təsərrüfat subyektlərindən üstünlükləri, kənd təsərrüfatının və aqrar-sənaye kompleksinin digər sahələrinin inkişafında rolu və əhəmiyyəti genişmiqyaslı və dayanıqlı kooperativ sisteminin yaradılmasını zəruri edir.

Aqrar-sənaye kompleksində müasir kooperasiya sistemi formalaşma mərhələsindədir, parçalanma ilə xarakterizə olunur, kənd təsərrüfatı istehsalı və kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün zəruri olan müxtəlif xidmət növlərinin həcmi lazımı səviyyədə əhatə etmir. Bu baxımdan aqrar-sənaye kompleksində kooperativ sistemin formalaşdırılması ilə bağlı təqdim etdiyimiz konseptual müddəalar onun təşkilati strukturunun və fəaliyyət mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün əsasdır. Onlara əməl olunması sənayedə iqtisadi artımı və kənd yerlərinin inkişafını təmin edəcək [6].

Nəticə

Əldə etdiyimiz məqalənin nəticələrindən aqrar-sənaye kompleksinin yerli və respublika orqanları tərəfindən bu idarəetmə formalarının səmərəliliyinin artırılması yollarının və inkişaf perspektivlərinin müəyyən edilməsində istifadə oluna bilər ki, bu da sabitləşməyə və gələcək inkişafa kömək etməlidir.

Məqalənin əsas nəticələrinin elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

- rayonda və müxtəlif kateqoriyalı təsərrüfatlarda əldə edilmiş istehsal səviyyəsini və maliyyə-təsərrüfat nəticələrini xarakterizə edən kənd təsərrüfatı istehsalının iqtisadi səmərəliliyinin meyarları və göstəriciləri dəqiqləşdirilmişdir;

- rayonun aqrar sektorunda aparılan sosial-iqtisadi dəyişikliklərin ziddiyyətli nəticələrinin qiymətləndirilməsi, sistemli böhranın səbəbləri müəyyən edilmiş və sistemləşdirilmiş, dövlətin aqrar sahənin inkişafı üçün şəraitin yaradılmasına təsirinin əsassız olaraq zəifləməsi ilə əlaqədardır; aqrar-sənaye kompleksinin səmərəli fəaliyyəti;

- dövlət və özəl investorların iştirakı ilə iqtisadiyyatın maliyyə cəhətdən sağlamlaşdırılması, aqrar-sənaye kompleksində kooperasiya və inteqrasiya proseslərinin inkişafı əsasında kənd təsərrüfatı müəssisələrinin, kəndli-fermer təsərrüfatlarının və təsərrüfatların səmərəli fəaliyyəti üçün təşkilati-iqtisadi şərait yaradılır;

- rayonun aqrar sektorunun iqtisadiyyatının inkişafının əsaslandırılmış prioritet istiqamətləri, o cümlədən onun strukturunun rasionallaşdırılması və məhsul alışıının təşkili, maliyyə-kredit mexanizminin təkmilləşdirilməsi hesabına sahibkarlıq subyektlərinin gəlirlərinin artırılması,

qiymət, vergi və sığorta sistemləri, onun sosial bazasının inkişafı üçün şərait yaradılması.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Aqrar münasibətlər. Nəzəriyyə, tarixi təcrübə, inkişaf perspektivləri. (İ.N.Buzdalovun redaktorluğu ilə). M. Nauka, 1993.
2. Alferyev V.P. Aqrar-sənaye kompleksində maddi-texniki ehtiyatlar bazarı // Aqrar bazarın təşkilati-iqtisadi əsasları. M: 1997.
3. Kənddə müxtəlif təsərrüfat formalarının inkişafının təhlili və qiymətləndirilməsi / Yuqay A.M. Saqaydak E.A. M.: VNIESKh, 1991. - s. 82.
4. Andreichuk V.G. Vikhor N.V. Aqrar-sənaye istehsalının səmərəliliyinin yüksəldilməsi. Kiyev: Məhsul, 1990.
5. Boev V.R. Bazar münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi və aqrar-sənaye kompleksinin səmərəliliyinin artırılması. APK: iqtisadiyyat, idarəetmə, 1994, №1, s. 3845.
6. Boev V.R. Şutkov A.A. Serkov A.F. və s. Aqrar-sənaye istehsalında iqtisadi tədqiqat metodları RAAS / Ed. Boeva V.R. M.: 1999. - 260 s.

Аладдин Исмаил оглы ГУРБАНАЛИЕВ, PhD, Doc.

Тюркан Мехди кызы ГУСЕЙНОВА

Азербайджанский Технологический Университет

ПОВЫШЕНИЕ ВЛИЯНИЯ КООПЕРАЦИИ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОИЗВОДСТВА В АГРАРНОЙ СФЕРЕ

Резюме

Для эффективной работы агропромышленного комплекса необходимо развитие процессов интеграции и кооперации, которые напрямую связаны с направленностью аграрной политики. В целях стабилизации экономики агропромышленного комплекса должна быть разработана аграрная политика, которая будет способствовать интеграции и кооперации, повышению финансовой устойчивости сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий, решению проблем продовольственной безопасности.

На основе исследования установлена связь между формированием направлений аграрной политики и этапами формирования процессов развития интеграции и кооперации, причем типы сельскохозяйственных образований, сформировавшиеся на определенном этапе, продолжают существовать и в дальнейшем периоды.

Ключевые слова: аграрная политика, развитие сотрудничества, эффективная работа, процессы совершенствования.

Aladdin Ismayil oglu GURBANALIYEV, PhD, assoc.prof.

Turkan Mehdi gizi HUSEYNOVA
Azerbaijan Technological University

IMPROVING THE EFFECT OF COOPERATION ON THE ECONOMIC EFFICIENCY OF PRODUCTION IN THE AGRICULTURAL FIELD

Summary

For the efficient operation of the agro-industrial complex, the development processes of integration and cooperation, which are directly related to the direction of the agrarian policy, are necessary. In order to stabilize the economy of the agro-industrial complex, an agrarian policy that will promote integration and cooperation, increase the financial stability of agricultural and processing enterprises, and solve food security problems should be developed.

Based on the research, a connection was established between the formation of the directions of the agrarian policy and the stages of the formation of the development processes of integration and cooperation, and the types of agricultural formations formed at a certain stage continue to exist in later periods.

Keywords: Agrarian policy, development of cooperation, efficient operation, improvement processes